

Jezik između identiteta i ideologema. Dubravko Škiljan: Govor nacije (jezik, nacija, Hrvati). Zagreb: Golden marketing, 2002.

Kuna, Branko

Source / Izvornik: **Jezikoslovlje, 2003, 4, 279 - 285**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:565382>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2020-12-02**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Prikazi knjiga – Book reviews - Rezensionen

Branko Kuna
Sveučilište u Osijeku
Filozofski fakultet

Jezik između identiteta i ideologema

Dubravko Škiljan: *Govor nacije* (jezik, nacija, Hrvati). Zagreb: Golden marketing, 2002.

Povijesne i postpovijesne veze između jezika i ljudskih kolektiva: plemena, etnosa, nacije, zaokupljaju i danas s ništa manje intrigantnosti i provokativnosti mnoge znanstvenike, unatoč predviđanjima o skoroj “smrti nacija” (Marks) ili “smrti povijesti” (Fukuyama). Znatna su odstupanja u tumačenju toga odnosa: za jedne u jeziku se zrcali identitet naroda; nekima je jezik odraz duha naroda koji stoga utječe i na stvaranje pogleda na svijet i određuje im granice, a takvo je određenje iznimno podložno ideološkim varijacijama; a drugima je sve to fikcija te je prema njima jezik u oblikovanju etničke zajednice kolateralna pojava, odnosno ne dijeli organsku povezanost sa zajednicom. Svoj prikaz i raščlambu tog fenomena predočio je Dubravko Škiljan, jezični teoretičar i klasični filolog u knjizi *Govor nacije*, koja je posljednja u nizu od 23 knjige i samostalne publikacije iz opće i teorijske lingvistike, sociolingvistike i prijevoda klasičnih djela antičke Grčke i Rima.

Glavnina djela, koja se sastoji od tri dijela: **jezik – nacija – Hrvati**, odaje svu širinu autorova stvaralačkog vidokruga i zanosa, iscrpnost, strpljivost i metodičnost koji proistječu iz lingvističke i klasične naobrazbe, akademskog poznavanja arheologije, sociologije, semiologije te političke, opće i hrvatske povijesti. Stoga ovu knjigu u žanrovskom smislu nije lako odrediti – u prvom pokušaju rekao bih lingvističko-antropološka studija, od daljnjih odustajem jer bih uvijek nešto dometnuo zbog sužavanja prethodnog pojma, a zapravo proširenja tematskog sadržaja knjige. Poznavatelji većeg ili manjeg dijela spomenutoga golemog opusa Dubravka Škiljana, neovisno o tome bili oni štovatelji, istomišljenici ili neistomišljenici, bivaju zatečeni neobičnim stilom početnog uvodnog dijela. A on je pisan poput preglednog novinskog članka koji ima svrhu ugoditi čitatelju tako da ga ne optereti već zabavi i iznese brojne zanimljivosti o uvijek zahvalnoj temi - fenomenu jezika. Novinarski je i postmodernistički sam naslov toga dijela koji privlači aluzijama na otkriće prošloga svjetskog nogometnog prvenstva, a ono glasi *Govore li Senegalci senegalski? A umjesto odgovora knjiga začinje, za današnje okolnosti, banalnom rečenicom kako Hrvati govore hrvatski, što zvuči kao kocka je kockasta ili tako me je strah, pa*

strepim, bojim se i plašim... No nešto što se naizgled čini trivijalnim i samorazumljivim, jer kazuje kako jedan narod govori svojim jezikom, zapravo je veoma upitno budući da autor navodi kako ipak svi Hrvati ne govore hrvatski jer iz tog korpusa valja isključiti djecu koja još nisu progovorila, osobe koje su zbog bolesti ili kakve nezgode izgubili sposobnost govorenja, također pripadnike brojne dijaspore drugog i trećeg koljena kojima je hrvatski strani jezik. Sve to autor niže kako bi uveo čitatelja u isprepletenu dinamičnu mrežu odnosa jezika i naroda te objasnio kako se tijekom društvenog razvoja taj odnos uspostavljao i mijenjao.

Prvi dio, iako nosi naziv **jezik**, zapravo predstavlja studiju o razvoju ljudske vrste unutar jezičnih zajednica. Posebno je mjesto u knjizi posvećeno antičkoj Grčkoj - prvoj jezičnoj zajednici koja ima sve attribute današnjih modernih jezičnih zajednica, a to su dijalekatno bogatstvo, pojava zajedničkog idioma – koinea, razlikovanje privatne i javne komunikacije, prepoznavanje u jeziku stvarne ili izmišljene povijesti kao tradicijskog nasljeđa, doživljaj jezika kao simbola identiteta naroda. Slijedi zatim prikaz sudbine latinskoga jezika koji u doba Rimskoga Carstva nije ekskluzivna oznaka samo izvornih govornika jer latinska je jezična zajednica prihvaćala i one neizvorne govornike koji su željeli dobro ovladati tim jezikom. Golemi je prostor karakterizirala dvojezičnost: latinski u javnoj, a ne-latinski u privatnoj uporabi. U srednjovjekovnoj Europi čuvar latiniteta i tradicije postaje Crkva, a latinski se jezik prestaje vezati uz teritorij već uz govornike, uglavnom uz svećenstvo kao tada jedini pismeni sloj, koji zbog misionarskog djelovanja obilježuje velika pokretljivost. To je doba i vrijeme stidljivog ulaska narodnih idioma u javnu komunikaciju, u bogoslužje, vrijeme prvih gramatičkih opisa po uzoru na latinske gramatike koji ubrzavaju njihov prelazak u tzv. "prave jezike."

Lingvistički i filološki pristup u središnjem dijelu knjige, koji je posvećen pitanjima odnosa nacije i jezika, proširen je stajalištima suvremene sociologije, etnologije i antropologije. Škiljan zaključuje kako etnička zajednica nastaje u simboličkoj i institucionalnoj praksi i postoji samo kao simbolički kolektiv, izborom onih simbola pomoću kojih se identificiraju njezini pripadnici: grb, zastava, svakodnevna odjeća i odore, obredi i slično. Jezična zajednica postoji na temelju općenja između njezinih članova, a simbolička postaje naknadno kada se zbog političkih ciljeva elitne društvene skupine izabire onaj idiom koji treba prevladati uske lokalne okvire. No, politizacija je jezične zajednice naknadna, sekundarna te nije istovjetna politizaciji etničke zajednice koja je od samog začetka sredstvo i način političke borbe. Brojnim primjerima iz povijesti autor je pokazao kako valja lučiti nastanak naroda – etnogenezu od nastanka jezika - glotogeneze, jezik jest obilježjem jednog naroda, ali ne i glavno, kada bi bilo tako, tada bi Irci trebali postati Englezi jer govore engleski, što je danas teško zamislivo, Austrijanci bi morali biti Nijemci jer jezik svoj nazivaju njemačkim, a Senegalcu Francuzi jer im je francuski službeni jezik. Tom analogijom, kada bi narod bio isključivo jezikom određen, tada bi danas Hrvati i Srbi bili u velikoj mjeri jedan narod, a što je danas teško dokazivo.

A zablude i istine o etnogenezi i glotogenezi Hrvata i njihovu identitetu temom su trećega dijela knjige. Autor se posebno zadržava na teoriji o iranskom podrijetlu

Hrvata, o čemu se u domaćoj javnosti dosta pisalo. Temelji za takvu tvrdnju nalaze se u činjenici kako je po dolasku na današnje prostore oni donose oblike vlasti koji nisu slavenski, ime je Hrvat neslavenskog podrijetla kao i, iz legende, imena petorice braće i dviju sestara koji vode hrvatska plemena (Klukas, Lobel, Kosenc, Muhlo, Hrobatos, Tuga, Buga) pri doseljavanju. No i unatoč toj teoriji, za koju pisac ironično kaže da se iznosi u krivo vrijeme za zapadne ideologe jer etničke korijene Hrvata smješta u okolicu radikalnoislamističkog Teherana i talibanskog Kandahara, slavensko je jezično podrijetlo hrvatskoga jezika neupitno.

Jeziku kao sredstvu oblikovanja hrvatskoga nacionalnog identiteta također je posvećen znatan prostor. S obzirom na takvo određenje jezik je nužno ideologem, ima ideološku vrijednost koja nije oduvijek, već se javlja u trenutku kada neka društvena skupina pomoću jezika stvara predodžbu o vlastitom identitetu, a to se uvijek događa u uvjetima borbe za kakav status ili moć. Za hrvatski je jezični prostor karakteristično kako se jezik kao ideologem pojavljuje za označavanje identiteta šireg kolektiviteta, južnoslavenskog i slavenskog, a kasnije užeg hrvatskog. Slavenski je jezik na hrvatskom prostoru zarana ušao dijelom u javnu komunikaciju, posebice u vjerskoj i političkoj sferi. Svijest o jezičnim zasebnostima unutar slavenske jezične zajednice, Škiljan tvrdi, kako nije jednostavno odrediti, on ju smješta u 13 stoljeće. Nastajanje lokalnih i regionalnih idioma vremenom će se izdiferencirati u tri narječja. Jezični opisi hrvatskih idioma, rječnici i gramatika pojavljuju se gotovo kada i u drugim zapadnoeuropskim zemljama, na kraju 16. i početkom 17. stoljeća. Unatoč takvim činjenicama o kontinuitetu jezičnoga razvoja, bogate pismenosti i književnosti, autor postavlja pitanja zašto on nije osvojio određeni politički prostor javne komunikacije (pa čak ni u Dubrovačkoj Republici, koja je uživala blagodati slobode više stoljeća). Dogodilo se to tek na kraju XIX. stoljeća, kada se hrvatski jezik standardizirao na štokavskoj osnovici djelovanjem takozvanih hrvatskih vukovaca a koje su podupirali Beč i Pešta, a ne Beograd, kako se to često prikazivalo.

Škiljan zaključuje kako hrvatski slučaj u izboru jezika kao najistaknutijeg elementa u izgradnji identiteta nacije ne odstupa, unatoč kašnjenju, od drugih načina konstituiranja jezičnih i etničkih zajednica u Zapadnoj Europi. No da se uočiti kako Škiljan dvojako imenuje skupine koje to provode: u Hrvatskoj to su “nosioci nacionalističke politike” (277. str.), a drugdje su to “članovi elite” ili “grupe koje imaju moć i vlast.”

Posljednji je dio knjige posvećen odrazu globalizacije, internetizacije na jezične procese. Autor pri tome uočava sužavanje prostora nacionalnih jezika što su ih zadobili politizacijom i standardizacijom te njihovo svodenje u područje književnog stvaranja i obrazovanja, a ostala područja osvaja jezik svjetskog jedinstvenog tržišta – engleski jezik. Tu pojavu Škiljan slikovito imenuje jezičnim imperijalizmom.

Iz autorove poznate akribije, znanja i zavidne bibliografije koja se tiče odnosa jezika i naroda, proisteklo je izvorno nadahnuto međudisciplinarno djelo visoke znanstvene vrijednosti. *Govor nacije* Dubravka Škiljana vrijedan je prilog općoj lingvistici i kroatistici, a bit će zanimljivo povjesničarima i sociolozima te utočište nadasve zainteresiranom i nesputanom čitatelju.

Branko Kuna
Sveučilište u Osijeku
Filozofski fakultet

Slovo o stilu ili deautomatizaciji jezika

Ivo Pranjković: *Jezik i beletristika*. Zagreb: Disput, 2003.

Iako u znanstvenim krugovima poznat kao sintaktičar te autor mnogih rasprava iz područja normativistike i povijesti hrvatskoga jezika, a u široj javnosti i kao vješt polemičar s argumentima, za Ivu Pranjkovića u tridesetogodišnjem stvaralačkom kontinuitetu svojstvena je i trajna zaokupljenost pitanjima jezika i književne umjetnosti. Knjiga *Jezik i beletristika* zbir je 16 tekstova koji problematiziraju jezične postupke u književnom djelu, objavljenih u periodici i zbornicima u spomenutom razdoblju, a koji su svrstani u tri tematske cjeline: općestilistički blok; pjesništvo i proza.

Prva cjelina sadržava dva rada: *Stilistika i normativistika: prilog raspravi o naravi stilogenosti* te *Frazeologizam i aforizam*. Govoreći o razlikama između normativistike i stilistike na temelju pristupa inačicama, Pranjković zapravo tumači svoje postavke o jeziku u književnom tekstu, a koje se oprimjeruju u daljnjim raspravama o pojedinima piscima ili razdobljima. I dok je normativistici zadaća određenje jedne neobilježene inačice na temelju raznorodnih kriterija, stilistika je “svojevrsno proučavanje jezičnih inačica u kojemu se pozornost posvećuje onoj koja na neki način ima veze s **deautomatizacijom** jezičnoga koda” (10) jer je neobična, rijetka i nesvakidašnja. Iako svaki tekst može biti u domeni normativistike i stilistike, književnoumjetnički su posebno zahvalni jer obiluju inačicama koje su “funkcionalno najopterećenije.” Autor zaključuje kako ne znači automatski da će određeni oblik ili sklop biti protumačen kao stilogeni samo zato što se podrazumijeva varijantnost, ali je mogućnost izbora uvjet za stilsku obilježenost. Sve to vrijedi i na općejezičnoj razini, no kada je riječ o književnoj umjetnini, to ipak nije dovoljno da bi se raspravljalo o stilogenosti inačica ako se ne uzimaju u obzir estetske i poetske odrednice razdoblja te žanr kojem djelo pripada.

No i u drugim je pojavnostima jezične djelatnosti jasna stilaska raslojenost, a to se posebice odnosi na frazeologizme čiji je idiomatski karakter veoma pogodan za preosmišljavanje, odnosno duhovite preradbe u aforizme - načini tih preradaba i tipologizacija aforizama temom su druge rasprave. Frazeologizmi kao okamenjene i stabilne strukture, čije su sastavnice kroz duže razdoblje izgubile svoje pojedinačno značenje i zadobile drugo cjelovito, zbog svoje neuobičajenosti odlikuju se visokim stupnjem obilježenosti (oko 90 posto), te uz poslovice lako bivaju prepoznate i upotrijebljene kao jezična građa koju pojedinac može u skladu sa situacijom, prigodničarski, ad hoc preosmišljavati. Nešto u čemu se slilo kolektivno iskustvo ili

navika biva defrazeologizacijom razbijeno, raspršeno u najneobičnije semantičke veze (Pametniji popušta, *ako je glupli jači*). Autor zaključuje kako “komponente ‘razvezenih’ ili ‘razbijenih’ frazema postaju sastavnim dijelom novih frazema, pa se onda i ti novi frazemi ponovo ‘razvezuju’...” u skladu sa situacijom. Novonastali izričaji zapravo su prigodnice koje uvijek pretpostavljaju poznavanje ishodišnog frazemskog lika, njihova je primjena ograničenog dosega, tako da i unatoč određenjima kako su aforizmi “poslovice intelektualaca” (R. Simeon), čestotnost aforizama u dnevnim, tjednim i revijalnim tiskovinama svjedoči kako su oni sezonski ili kratkotrajni bljeskovi ljudske iskričavosti, zajedljivosti i potrebe za izrugivanjem poznatog i prihvaćenog (Nema pravog ljubavnika *bez dlake na jeziku*).

U dijelu o pjesništvu obrađene su značajke opusa hrvatskih (i/ili bošnjačkih) pisaca: A. B. Šimića, D. Cesarića, S. Alića, M. Dizdara, I. Kajana, Mile Pešorde te suvremenih hrvatskih pjesnika iz druge polovine XX. st. Opisu i problematiziranju jezičnih postupaka u pjesništvu autor prilazi nepretenciozno, ali smatra kako je nužno da i jezikoslovci tumače i razotkrivaju veze i odnose jezičnih oblika te izriču svoje vrijednosne sudove, neovisno hoće li njihovi rezultati biti iskorišteni u teoriji književnosti, pri čemu zastupa motrište da se tajanstveni svijet pjesničkoga jezika uvijek odupire totalnom objašnjenju kao i doživljaj glazbe ili likovnog djela. Proučavanje koje bi nudilo gramatiku teksta bila bi samo jezična vježba, a objašnjenje svih *otklona* od uobičajenog put u parafrazu teksta, stoga je svrhovita raščlamba ona koja bi išla od gramatičke strukture (iznutra) prema semantičkom planu (smisao, situacijski kontekst, razdoblje). Kada je riječ o Šimićevoj jezičnoj praksi, autor je u sintaktičkoj i leksičkoj raščlambi pjesama iz zbirke *Preobraženja* izdvojio i oprijmjerio niz formalno(jezičnih) obilježja: gomilanje (pridjevskih riječi), ponavljanja, asindetska ustrojstva, odstupanja u glagolskoj rekciji te leksičke osobitosti kao piščev put “u svojevrsnu jezičnu revoluciju” i preobrazbu stvarnosti. I. Pranjković tvrdi kako u pjesništvu “jezik postaje ne samo sredstvo prenošenja ‘obavijesti’ nego u određenom smislu i ‘obavijest’ sama” (134. str.), a njegovi stilski uvidi u raspravi “Slovo o slovu ili marginalije o jeziku *Kamenog spavača*” M. Dizdara daju povoda i za ozbiljnu sumnju u uvriježeno načelo o transparentnosti jezika zbog nedorečenosti i izlomljenost izraza koji ponekad postaje “neka vrsta mucavosti” (str. 86.). Posebno su vrijedni osvrti na arhaične fragmente sa stećaka koje je Dizdar utkao u novu obavijest i poglavito na postupke koji oponašaju takav izričaj: onodobni tvorbeni obrasci, naslovi pjesama, nijekanje subjekta, dezanropomorfizacija, bezlične strukture.

Autor je zadaću i moguće načine lingvističkih istraživanja pjesničke porabe sintetski naveo u iscrpnom radu “O nekim gramatičko-leksičkim osobitostima suvremenog hrvatskog pjesništva,” a to su suodnos automatiziranog i de-automatiziranog jezičnog koda, načini resemantizacije ili preosmišljanja jezičnih jedinica; sudar rječničkoga i kontekstualnog značenja. Suvremeno je hrvatsko pjesništvo zasićeno novotvorbama (neologizmima) ili promjenom značenja postojećih leksema koji ponekad postaju i sami sebi svrhom (Slamnig, Sever), ali su svakako ključni za promjenu koda. Uz spomenute pojave posebnu pozornost zbog svoje neobičnosti privlači i veoma često narušavanje valentnosti jezičnih jedinica te razbi-

janje frazemskih izraza (*tvrda noć; soda mjesečine; evanđelje po ptici*). Prodor drugih funkcionalnih stilova, ponajprije razgovornog i publističkog, u pjesništvo te promjene u čestotnosti pojedinih kategorija: smanjivanje pridjevnih atributa, tzv. ukrasnih epiteta; gomilanje gramatikaliziranih riječi, Pranjković naznačuje kao buduća odredišna mjesta sintaktičko-pragmatički usmjerenih istraživanja suvremene poezije.

Opis jezično-stilske osebnosti proze E. Kumičića, I. Andrića, A. Muradbegovića, V. Desnice i J. Laušića sadržan je u trećem dijelu knjige I dok autor u priopovijestima Eugena Kumičića kao stilogene izdvaja glagolske oblike: krnje perfekte i pluskvamperfekte, glagolske priloge na *-v* (*sjednuv*), a njihovu čestotnost tumači duhom vremena, odnosno realističko-naturalističkim reproduciranjem stvarnosti i izbjegavanjem slikovitog opisivanja; u romanu su Joze Laušića “Samostan” novotvorenice estetski najuvjerljiviji stilogeni elementi. Laušićeva neologizacija zavjeđuje posebnu iscrpnu tipologizaciju, tvrdi Pranjković, te je dostatna građa za istraživanja novotvorenica te proizvodne potentnosti i životnosti određenih tvorbenih postupaka u hrvatskom jeziku uopće. U knjizi valja istaknuti i prikaze stajališta A. B. Šimića i V. Desnice o jeziku u književnom djelu i jeziku kao sredstvu općenja. Unatoč početnim anarhističkim uvjerenjima o jeziku te o filolozima koji pjesnicima nameću mnoga ograničenja, Pranjković upozorava i na “lingvistički utemeljene” Šimićeve poglede u kojima brani izbor jezičnih sredstava kao preduvjet pjesničkoga umijeća jer: “Nema ni jedne riječi ili fraze, pa bila ona i najgora, koja u nekom događaju ne bi mogla biti dobra” (36). Neutralnost, neobilježnost riječi svojstvena je težnji za idealnim jezičnim standardom, ali ne i pjesničkoj porabi. Takvim se shvaćanjem jezičnih jedinica u umjetničkom djelu mladi pjesnik približio suvremenom razdvajanju smisla od značenja koji bi proistjecalo samo iz istodobne prisutnosti drugih elemenata. Nadalje, jezik kao sredstvo sporazumijevanja i jezik za književnoumjetničko tkanje odijeljene su razine, stoga jezik pisaca ne može biti “uzorom i jeziku kao ostalim tipovima komunikacije” (39), poglavito ne standardno-jezičnoj normi. Samosvojnost beletrističkog stila hrvatskoga standardnog jezika u svojim je polemikama vrlo slikovito branio i V. Desnica jer izražajna moć jezika u književnosti izvire iz “pjesničkog bića koji je upravo individualni izraz i nepatvoriva emanacija tog bića” (194), odnosno piščevo traganje i proširivanje izražajnih mogućnosti mora nadmašiti, prelići se iz preskriptivnog jezičnog inventara koji stvaraju “filolozi-gramatičari.” Pranjković je u osvrtu na Desničinu obranu (ne baš uspješnu) ekavskih likova *prepis, preći, uticaj, korenit* i sl. izdvojio i, danas aktualna, stajališta s početka pedesetih godina prošloga stoljeća koja proistječu iz njegove vlastite ‘nežurnosti’ u praćenju promjena: “...sezonskog modnog žurnala koji se zove ‘službeni pravopis’: čovjek se osloni na svezak za proljeće-ljeto jer još nije nabavio svezak za jesen-zimu – i eto nevolje!”

Za proučavanje jezika književnosti koje polazi od toga koliko je on drukčiji od prirodnog (neknjiževnog) jezika odavno se tvrdi kako je uzaludno te ne donosi korisna ploda; autor se knjige *Jezik i beletristika* lucidno zadržao samo na tumačenju uloge onih ostvaraja koji su mogućnosti jezika proširile i obogatile jedinstvenošću, svježinom, a ponekad ih je samo izdvojio te upozorio na potrebu njihove dodatne

interpretacije. No, bez minuciozne pojedinačne obradbe pojedinih odsječaka izraza nema valjane valorizacije stilskih značajki pisca, nije moguća pravilna usporedba pisaca te opis poetike neke stilske formacije. Stoga je Pranjkovićevo proučavanje uloga jezičnih pojavnosti i ustrojstava u spomenutim djelima, koje je proisteklo iz trajnog zanimanja za umjetnost riječi, jezikoslovnih spoznaja i vlastite intuicije, djelatan i nezaobilazan prinos hrvatskoj književnoj povijesti, stilistici i kritici.